

ŞEYHÜLİSLAM MUSTAFA SABRİ'NİN MİLLİ MÜCADELE VE ATATÜRK İNKİLÂPLARI KARŞITI TUTUM VE DAVRANIŞLARI

Doç.Dr.ALİ SARIKOYUNCU*

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'na son veren Mondros Ateşkesi (30 Ekim 1918), emperyalist devletlerin asırlardan beri çözmeye çalıştıkları "Şark Me-selesi"ni nihayete erdirmiş görünüyordu. Başka bir ifadeyle, I. Dünya savaşı sona erdiğinde Osmanlı İmparatorluğu artık tarihe karışüyordu. Hasta Adam'ın mirası İtilaf Bloku tarafından yağmalanıyordu¹. Bu korkunç tablo Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması ile değişti. O, "Milli İntibah" diye tanımladığı Türk Mil-leti'ndeki uyanışı, ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik hareketinin dinamik gücü yaptı.

O'nun önderliğindeki bu milli uyanış, başta Ankara Müftüsü M. Rifat Efendi, Amasya Müftüsü Tevfik Efendi, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi gibi pek çok din adamının da destek ve çabalarıyla kısa zamanda yurdun her köşesinde tezahür etmişti². Bununla birlikte kimi din adamları da Milli Mücadele ve onun lideri Mustafa Kemal aley-hinde davranmışlar hatta bu menfi tutumlarını Cumhuriyet sonrasında

* Osman Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğr. Üyesi, Eskişehir.

1 İtilaf Bloku, henüz daha I. Dünya Savaşı sonuçlanmadan kendi aralarında gizli olarak yaptıkları, Londra (26 Nisan 1915), Sykes-Picot (26 Nisan 1916) ve St Jean de Maurienne (17 Nisan 1917) Antlaşmalarıyla Osmanlı topraklarını paylaşmışlardı. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Kalite Matbaası, Ankara 1976, s.7 vd.

2 Bu konuda bilgi için bkz.: Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara (Tarihsiz) Kadır mısırhoğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, 2. baskı İstanbul 1969, Ali Sarıkoyuncu, "Milli Mücadele'de Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi" *Diyanet Dergisi* Cilt: 27, Sayı: 4(Ekim-Kasım-Aralık 1991) s. 239-292; Ali Sarıkoyuncu "İlk Diyanet İşleri Başkanı M. Rifat Efendi" (Börekçi) nin Milli Mücadele Tarihimizdeki Yeri" *Türk Kültürü Yılı* :XXX, Sayı: 350, (Haziran 1992) s.15-30, Ali Sarıkoyuncu *Milli Mücadele'de Din Adamları I*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1995, s.11 vd.

da sürdürmüşlerdir. İşte bu din adamlarından birisi de Mustafa Sabri Efendi'dir.

Öte yandan şimdi günün modası, Atatürk'le ilgili ne varsa tetkik etmeden eleştiriyorlar. Eleştiriler de aslında gerçeğe dayanmadan ortaya atılmış sloganlardan başka birşey değil; "Resmi tarih"ten söz ediyorlar "mahut devrimler" diyorlar. "Sevr Anlaşması"nın "Lozan"dan daha iyi olduğunu öne sürüyorlar. Hem de Sevr'i yırtmak için bu ulus kadını erkeğiyle, köylüsü kentlisiyle üçyıl boyunca savaşmış ve sonunda saldırganları denize dökerek Lozan Barışı'nın sağlandığını unutaraktan...

Bugün bu şekilde davrananların kimlerin güdümünde olduğu belli... Tabii niyetleri de... Acaba dün de böyle davrananlar var mıydı, varsa kimlerdi? Cumhuriyetimizi "gözetmek ve kollamakla" yükümlü olan Türk gençliğinin hiç kuşkusuz bu konuda aydınlatılması gereklidir. İşte çalışmamızın da amacı budur. Bu kısa açıklamamızdan sonra, şimdi çalışmamıza geçelim. Ancak daha önce, Mustafa Sabri hakkında tanıtıcı bilgi sunalım.

A- Mustafa Sabri'nin Hayatı ve Eserleri

1- Hayatı

Din bilginlerinden Ahmet Efendi'nin oğlu olan Mustafa Sabri, 1869'da Tokat'ta doğdu. İlk öğrenimini doğum yerinde yaptıktan sonra, Kayseri'ye giderek, Hoca Emin Efendi'den Arapça, Mantık, Fıkıh Usulü, Tefsir, Hadis gibi dinî dersler okudu. Daha sonra İstanbul'a gelen Mustafa Sabri, burada "Huzur Dersleri Mukarrirleri"nden(*) Ahmet Asım Efendi'den aldığı derslerle öğrenimini tamamladı³.

(*) Ramazan ayında Padişahın huzurunda ders veren, Kur'an-ı Kerim'i yorumlamakla görevli bulunan öğretim üyelerinden.

3 Abdülkadir Altunsu, Osmanlı Şeyhülislamı, Ankara 1972, s.254; ayrıca bkz., Ek: I.

Mustafa Sabri 1890 yılında açılan "Rûûs"⁴ imtihanını başararak müderris olmaya hak kazandı ve Fatih Medresesi'nde hoca oldu⁵. Onun buradaki görevi, 1898'de atandığı "Huzur Dersleri Muhattablığı"na(*) kadar devam etti. Mustafa Sabri'nin bu yeni memuriyeti de kimi kesintilerle 1914 yılına değin sürdü⁶. O, bu görevinin yanısıra, 1900 yılında Sultan II. Abdülhamit (1876-1908)'in kitapçılığına getirilmiştir. 1904'de de tekrar müderrisliğe atanmıştır⁷. Ayrıca Mustafa Sabri, Sislire Müftülüğü görevinde bulunmuş⁸ ve İstanbul Kadılığı'nın idari işler bölümünde birinci sınıf memuriyetle görev yapmıştır. Bu arada Ahmet Hilmi Efendi'nin Hicaz Vilayeti'nde kadılık görevini yürüttüğü esnada da Müşavir-i Sanî ünvanıyla hizmet etmiştir⁹.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılı, Mustafa Sabri'nin aktif olarak siyasi hayata atıldığı yıldır. İkinci Meşrutiyet'in ilanını müteakiben Tokat'tan meb'us seçildi. Öte yandan aynı yıl, "Cemiyet-i İttihadiye-i İslamiye" adlı dine dayalı siyasî bir dernek kurdu¹⁰. Başlangıçta İttihat ve Terakki içerisinde yer almasına rağmen¹¹ daha sonra "Hürriyet ve İtilaf Partisi"ne girdi. Bu arada meclis içinde ve dışında İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı şiddetli hücumlarda bulundu¹². Bu

4 Medreselerde öğretim üyeliği derecelerinden biri. Hariç ve dahil olmak üzere iki kısımdır. Hariç, Medrese öğretimini bitirenler "Mülazım" olup, isimleri rûûsu name-i Humayun'a kaydolunurdu. Bu mülazımlardan yedi sene mülazemet müddetini bitirenler imtihana girerler. Başarılı olanlar, rûûsla beraber "ibtida-yi Hariç" indereselerine müderris tayin oldukları için bu rûûsa bu tabir verilmiştir. Dahil medreselerde orta tahsili veren müderrislere denilirdi. Bu mertebeye ulaşan müderrisler daha sonra "Sahan" müderrisliğine tayin olurlardı. (M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, C.2, İstanbul 1971, s.14-15).

5 Ebül 'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul 1966, Cilt: II-III, s.350.

(*) Dinleyici ve tartışmacı olarak.

6 Ahmet Akbulut, "Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Görüşleri (1869-1954)", *İslami Araştırmalar*, Cilt: 6, Sayı: 1, s.32.

7 A. Altunso, a.g.e., s.184.

8 *İlmiye Salmamesi*, İstanbul 1341, s.94.

9 Mehmet Aksoy, *Beyanü'l-Hak ve Mustafa Sabri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989, s.41.

10 A. Akbulut, a.g.m., s.32.

11 Mustafa Sabri Efendi politik hayatının başlangıcında: Elmalı Küçük Hamdi, Adanalı Hayret Efendi, Mehmet Akif (Ersoy) Bey, gibi tanınmış kişilerle birlikte İttihat ve Terakki Partisi içerisinde bulunmuştur (Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul 1979, s.38-39).

12 A. Mardin, a.g.e., s.351; A. Altunso, a.g.e., s.255.

yüzden iktidar partisinin (İttihat ve Terakki) düşmanlığını kazandı ve sonunda bu parti mensuplarının elinden Romanya (Köstence) ya kaçmak suretiyle kurtulabildi¹³.

İstanbul Muhafızlığına Meşihat makamına gönderilen 23 Temmuz 1329/1913 tarihli yazıda Onun Romanya'dan sonra Paris'e gittiği belirtilmekte ise de, bu konuda bilgi elde edemedik¹⁴.

İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaşması üzerine, 18 Kasım 1918'de Köstence'den İstanbul'a dönen Mustafa Sabri, önce Darü'l-Hikmet'il-İslamiye üyeliğine, daha sonra da Süleymaniye Medresesi hadis müderrisliğine tayin edildi. Bu arada siyasi faaliyetlerine kaldığı yerden devam ederek, İttihat ve Terakki mensuplarına karşı daha şiddetli eleştirilerde bulunmaya başladı¹⁵.

Mustafa Sabri, Ocak 1919'da Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden tekrar Tokat mebusu seçildi. 4 mart 1919'da kurulan Damat Ferit Hükümeti'nin ilk kabinesinde "Şeyhülislam" olarak görev aldı. 16 Mayıs 1919'da bu hükümetin düşmesi üzerine, Meşihat Makamı'ndan ayrılarak "Ayan" üyeliğine atanmıştır. Ferit Paşa'nın, 19 Mayıs 1919'da kurduğu ikinci kabinesinde de yeniden Şeyhülislam olan Mustafa Sabri, iki ay sonra bu görevinden istifa etmiştir. 21 Temmuz 1919'da teşkil edilen üçüncü Damat Ferit Hükümeti'nde Şeyhülislam olarak teka...

13 "İttihat ve Terakki Partisi, devletin yönetimini tamamen ele geçirince, muhaliflerini tutuklamaya başlamış ve bu amaçla Mustafa Sabri'nin de evine güvenlik kuvvetlerince baskın yapılmıştı. O bu baskından kurtulmayı başardı. Büyük kızı Sabiha Hanım'ın da yardımıyla pencereden kaçarak önce bir marangoz imalathanesine, buradan da kıyafet değiştirerek Fener'de oturan bir Rum'un evine gidip gizlendi. Oradan da bir Romanya Vapuruna binerek Köstence'ye kaçtı..." (A. Akbulut, a.g.m., s.32-33).

14 Ayrıca İstanbul Muhafızlığının yazısında;

Mustafa Sabri Efendi'nin Paris'te Mahmut Şevket Paşa'nın şehit edilmesi olayına katılanlardan Şerif Paşa avanesiyle işbirliği yaparak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı yeniden kurmak üzere faaliyette bulunduğu ve ayrıca hükümet aleyhinde bulunan ilmiye sınıfına dahil olduğu, bu arada daha önce Huzur Dersleri Mukarrirliği gibi önemli ilmi görevde bulunmasına rağmen onun güvenilir bir kişi olmadığı belirtilerek, "emsâli gibi tınyetrezilede bulunan" şahıslar gibi onun kaydının da ilmiye sınıfı arasından çıkartılması istenmektedir(EK:II).

15 İbnü'l-Emin Mahmut İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt: 4, İstanbul 1992, s. 1725, 2008; A. Akbulut, a.g.m., s.32-33.

almış ve bu memuriyetinden de 30 Eylül 1919'da istifa ederek ayrılmıştır. 31 Temmuz 1920'de kurulan beşinci Damat Ferit Hükümeti'nde Mustafa Sabri yine Şeyhülislam'dır. Fakat bu defa uhdesine Şûra-i Devlet Reisliği (Danıştay Başkanlığı) de verilmiştir. Bu son Şeyhülislamlık görevinden de 25 Eylül 1920'de yine istifa ederek ayrılmıştır¹⁶.

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması üzerine, önce Yunanistan'ın Gümülcine kentine gitmiş, buradan da Hicaz Şerifi Hüseyin'in davetini kabul ederek Mekke'ye gitmiştir¹⁷. Oradan da Mısır'a geçerek, Kahire'ye yerleşmiş ve kendisine Ezher Üniversitesi'nde müderrislik görevi verilmiştir. 12 Mart 1954 tarihinde de Kahire'de ölmüştür¹⁸.

2- Eserleri

a) Türkçe Eserleri

(1) **Yeni İslam Müçtehidlerinin Kıymet-ilmiyesi** .1338 H/1919 yılında İstanbul'da basılmıştır.

(2) **Dimi Mücedditler**. 1341 H/1922 M. İstanbul'da basıldı. Sa-
deleştirilerek 1977 yılında İstanbul'da tekrar basılmıştır.

(3) İstanbul Matbaasında neşredilen çeşitli makaleler, "Beyanu'l Hak" adlı ilmi mecmuada yayınlanan makalelerin "İslam'da Hedefi Münakaşa Olmuş Mesail" ünvanıyla neşredilen kısmı bir araya toplanarak, **Meseleler Hakkında Cevaplar** ismiyle kitap olarak 1978 yılında İstanbul'da basılmıştır.

(4) **İslam'da İmameti Kübra**, Yunanistan'da neşredilen "Yarın" gazetesinde tefrika edilmiş ve yarım kalmıştır.

(5) **Savm Risalesi**, Yarın Gazetesinde tefrika edilmiştir.

16 A. Mardin, a.g.e. s.351; İnal, a.g.e., s.2048, 2066, A. Akbulut, a.g.m., s.33.

17 Mustafa Sabri, "Mekke'de Sultan Vahdettin adına okunmak üzere bir hutbe hazırlanmış, bu hutbenin okunmasına fırsat verilmeden de Mekke'den kovulmuştur"(A. Akbulut, a.g.m, gös.yer).

18 A. Mardin, a.g.e., gös.yer.

b) Arapça Eserleri

(1) **En Nekir ala Munkiri-n Ni'meti mine'd-din ve'l-Hilafet ve'l-Ümme**, 1343 H/1924'te Beyrut'ta basılmıştır.

(2) **Mes'ele'tü Tercemeti'l Kur'an**, Kahire'de 1351 H/1932 M.basıldı.

(3) **Mevkufu'l Beşer Tahte Sultan'el Kader**, Kahire'de 1352 H/1933 M. basıldı. Yazarın bu eseri Dr. İsa Doğan tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek İnsan ve Kader ismiyle 1989 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

(4) **el-Kavlu'l Fasl**, Kahire'de basılmıştır. (Tarih yok)

(5) **Kavli fi'l Mer'e**, Kahire'de 1354 H/1935 M. basılmıştır.

(6) **Mevkifu'l Akl ve'l İlm ve'l Alim mîn Rabbi'l Alemîn ve İbadihi'l-Mirselîn**. 1950 yılında dört cilt olarak kahire'de basılmıştır¹⁹.

B- Mustafa Sabri'nin Milli Mücadele Esasındaki Tutum ve Davranışları

Mustafa Sabri, Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesini sevinçle karşılamasına hatta bundan dolayı İttihat ve Terakki Partisi mensuplarına sevgi dolu sözlerle teşekkür etmesine rağmen²⁰, Millî Mücadele'ye de şiddetle karşı çıkanlardandı. Ona göre Milli Mü-

19 A. Akbulut, a.g.m., s.34.

20 II. Meşrutiyetin ilanından sonra yayım hayatına giren ve kendisinin de başyazarlığını yaptığı Beyanül-Hak gazetesinde Mustafa Sabri, Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden dolayı duyduğu sevincini ve onun tahttan indirilmesinde birinci derecede rol oynayan İttihat ve Terakki'ye teşekkürlerini şöyle belirtiyordu:

"... Temmuz onbirde makber-i mâzîviyette defnettığımız devr-i istibdat, münker devri idi. Bu münkeri nehy ve ref' için iktiza eden mesai-i ibtidaiyede bulunmak yani kuvve-i icraiyye rehberlik etmek vazifesi arzettiğim vechile ulemaya ait iken biz vaktiyle vazifemizi maateessüf eda edemediğimiz halde, İttihat ve Terakki Cemiyeti erkan-ı kiramı ifâ etti. Binaenaleyh bizim bu erbab-ı hamiiyete karşı teşekküratımız mahcubiyetle memzuedur.

.. İttihat ve Terakki Cemiyetin mesâi-i hamiiyeti, herkesten ziyade bizim hesabımıza meşkûr olduğu nisbette, bizim de kendilerine karşı ma'zur olacağımız tabiidir. terakki ve tekamülümüz için hiç bir mani kalmamıştır..." Beyanül-Hak, Sayı: I, s.1-2.

cadele, devlete başkaldırma hareketinden başka birşey değildi²¹. Bu hareketin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa ise, Hilafet ve Saltanatı kaldırarak "Sultan Osman Oğlunun makamına" geçmek isteyen bir kişidir²².

Ayrıca Mustafa Sabri, Milli Mücadele'nin önemini kavrayamamıştı. Olayı İttihat ve Terakki hareketi olarak değerlendirmekteydi²³. Daha önce de değinildiği gibi Mustafa Sabri başlangıçta İttihat ve Terakki içerisinde yer almasına rağmen daha sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne girmişti. Milletvekili olması, onun siyasetle daha yakından ilgilenmesine neden oldu. Meclis içinde ve dışında İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı şiddetli hücumlarda bulundu. Bu yüzden İttihat ve Terakki Partisi'nin düşmanlığını kazandı. Hatta bu parti yöneticilerinin elinden Romanya'ya kaçmak suretiyle kurtulmuştu.

Muhtemelen bu durumun da etkisiyle İttihat ve Terakki Partisi, Mustafa Sabri nazarında, sapık ve yanıltıcı savaş ve kavga taraftarı bir partidir. Yine ona göre, bu parti ülkeyi o hale getirdi ki, "... ne kadar tehlikeli ve akıbeti vahim olursa olsun mutlak surette harp ve darp taraftarlığı hamiyetlik ve vatanseverlik, bunun karşılığı da ne kadar makul olsa bin tecrübe ile meydana çıksa da yine zillet ve ihanet telakki edilmiştir... Harp ve kavga siyaseti, memleketle beraber memleketteki mantık muhakemesini de alt üst (etmiştir). Memleketteki keyfi idarenin doğurduğu ızdıraplar ile bunlara göz yummayan muhaliflerin itirazlarını bastırmak için devleti daima bir harici düşman ile muharebe içinde bulundurmak... devlet ve millet hakkında ister galibiyet neticesi versin ister mağlubiyet neticesi versin her halde İttihat ve Terakki'nin dahilindeki düşmanlarına karşı galibiyetini temin eder. Çünkü bu sayede kendisine herşey mübah ve muhaliflerine herşey haram olur"²⁴, demektedir.

21 Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet*, İstanbul 1984, s.91-92.

22 *Alemdar Gazetesi*, (10 Şubat 1921) s.1-2.

23 *Alemdar Gazetesi* (10 Şubat 1921) s.1-2.

24 Mustafa Sabri, *Dini Mücedditler*, İstanbul 1977, s.303-304.

Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin Milli Mücadele'ye karşı menfi bir tutum içerisinde bulunmasında; "İslam âlimlerinin çoğunun geleneksel tavrı olarak görülen mevcudu meşru görme zihniyetinin de etkisi olabilir"²⁵. Bu arada Mustafa Sabri'nin İngiliz muhibleri Cemiyeti mensubu olduğunu da unutmamak gerekir²⁶.

Belirtmeye çalıştığımız veya daha başka muhtemel nedenlerle Mustafa Sabri Anadolu'da emperyalist güçlere karşı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan millî harekete katılmamıştır. Dahası düşmanca davranışlar sergilemiştir: Öyle ki, ulusal hareket lehinde çalışan din adamlarından başta Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi (Müftüler), Isparta Müftüsü Hüseyin Hüsnü (Özdamar), Uşak Müftüsü Ali Rıza (Bodur), Burhaniye Müftüsü Mehmet (Tarhan), Antalya Müftüsü Ahmet Hamdi ve Sinop Müftüsü İbrahim Hilmi Efendiler olmak üzere pekçok müftüyü görevlerinden azletmiştir²⁷. Bu arada ulusal hareketin meşru olduğuna dair fetva²⁸ veren Ankara Müftüsü Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi'nin idama mahkum edilmesinde²⁹ de etkili olması muhtemeldir³⁰.

Ayrıca İstanbul Hükümetlerinin, Anadolu hareketine karşı yumuşak davrandıklarına inanıyor ve bu konuda eleştirilerde bulunuyordu. Bu cümleden olarak, Padişah Vahdettin'in huzuruna çıkarak Anadolu hareketine karşı Tefvik Paşa Hükümeti'nin gevşekliğinden yakınmış ve bir gün kendilerinin de ezilebileceğini dile getirmiştir³¹. Aynı şekilde Damat Ferit Paşa'yı da eleş-

25 A. Akbulut, a.g.m., s.37.

26 İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, İstanbul, 1985, s.110,177; Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Turhan Kitabevi, Ankara, (Tarihsiz), s.33.

27 Bkz. adigeçenlerin Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde bulunan dosyalarına.

28 Fetva hakkında bilgi için bkz., Sabahattin Selek, *Millî Mücadele*, İstanbul, 1982, C.2, s.768-769; A. Sarıkoyuncu, a.g.e., s.150-153.

29 8 Haziran 1920'de, İstanbul Birinci İdare-i Örfiye Divanı Harbi (Bir Numaralı Sıkıyönetim Komutanlığı mahkemesi) Mehmet Rifat Efendi'yi giyaben ölümüne mahkum etmiştir; (Bkz., A. Sarıkoyuncu, a.g.e., s.168-169).

30 Zira Mustafa Sabri Efendi'nin Padişah Vahdeddin özellikle Damat Ferit Paşa üzerinde nüfuzu vardı (Bkz, Refik Halid Karay, *Minelbab İletmihrab*, Tan gazetesi yayını, İstanbul, 1964, s.57 vd.

31 İnat, a.g.e, C.4, s.2098.

tiriyordu. Ona göre, Damat Ferit Paşa, Anadolu'ya karşı sert önlemler almıyordu. Aciz, bilgisiz ve beceriksizdi. Bu kanaatini de Vahdettin'e arzemişti³². Bu arada üyesi bulunduğu Damat Ferit Hükümeti'nde de Anadolu hareketinin silah yoluyla bastırılmasını savunmuştu³³. Mustafa Sabri'nin bu konuda etkili olduğunu görüyoruz. Nitekim, 18 Nisan 1920'de Hilafet Ordusu adı altında bir ordu kurularak başına Süleyman Şefik Paşa getirilmişti. Kuva-yı Milliye'ye karşı Kuva-yı İnzibatiye adı da verilen bu ordunun görevi, ayaklanmalara destek olmak ve Ankara meclisini doğmadan boğmaktı³⁴.

Mustafa Sabri, 10 Ağustos 1920'de Türkiye'yi parçalamaya yönelik koşulları içeren Sevr (Sevrès) Antlaşması'nı imzalayan hükümette de Şeyhülislam idi. Antlaşma'nın imzalanmasından önce, Antlaşma şartlarını görüşmek üzere, 22 Temmuz 1920'de Yıldız Sarayı'nda Sultan Vahdettin başkanlığındaki meclis-i Âlî (Yüce Kurul) toplantısına Mustafa Sabri de katılmış³⁵ ve bu kurulda Dürrizâde Abdullah ile, Antlaşma'nın kabulü yolunda görüş bildirmiştir³⁶.

Sevr Antlaşması'nın imzalandığı günün gecesi ailesiyle oturduğu Meşihat binasında eşi Ulviye Hanım'ın ağlayarak "sen Allah'tan korkmadın mı? Peygamber'den utanmadın mı? İzmir'in Yunanlılara verilmesine nasıl razı oldun? İstifa edeydin de imza etmeseydin" diye çıkıştığı, fakat Mustafa Sabri'nin eşine cevap veremediği ileri sürülmektedir³⁷.

32 A. Altunsu, a.g.e., s.258.

33 İnal, a.g.e., C.4, s.2065.

34 Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, 3. baskı, Filiz Kitabevi İstanbul 1989, s.209; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984, s.218-219, 18.4.1920 tarihli Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesine göre, (Anadolu'da Kuva-yı Milliye'ye mensup bir Yüzbaşı'nın maaşı 40 lira kadarken) Kuva-yı İnzibatiye'nin Alay Komutanlarına 100, Yüzbaşılarna 90, Başçavuşlara 40, erlere 30 lira maaş alacaklardı" Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, K1: 492, D:2 (70) Fh: 1.5).

35 Yüce Kurul, Bakanlar, Senato üyeleri, Yüksek dereceli subaylar ve bilim adamlarından oluşmaktaydı (T.Ateş, a.g.e., s.243).

36 A. Altunsu, a.g.e., s.256.

37 Bu konuda bkz., A. Altunsu, a.g.e., s.256-257.

Yozgat Mutasarrıf Vekili ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in hükümetin emrini ve politikasını icra cümlesinden olarak, kendi bölgesinde Ermeni tehiri ile alakalı aktif hizmette bulunması, bu zâtin divan-ı harpte yargılanmasına ve idama mahkum edilmesine neden olmuştur. Kemal Bey'in idamına fetva veren Şeyhülislâm ise, Mustafa Sabri'dir³⁸.

Öte yandan Mustafa Sabri'yi, ulusal çıkarlarımızla bağdaşmayan, ulusal birlik ve beraberliğimizi bozucu, işgalci devletlerin destek ve yardımlarıyla kurulan derneklerden Teâlî-i İslâm (İslami Yükseltme) Cemiyeti'nin yöneticileri arasında görüyoruz³⁹. İlk adı Cemiyet-i Müderrisin (Medrese Öğretmenleri Derneği) olan Teâlî-i İslâm Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı destekleyen, Padişahlık düzenini savunan bir cemiyettir. Kuva-yı Milliye aleyhindeki ilk bildirisini 16 Eylül 1919'da ikdam gazetesinde yayınlayan bu cemiyetin yönetim kurulunda, Mustafa Sabri (Başkan), İskilipli Mehmet Atıf (İkinci Başkan), Said-i Kürdi (İttihat-ı Muhammediye Cemiyeti önderliğinde) bulunuyordu⁴⁰.

Anadolu'nun bir çok yerinde⁴¹ de Şubeler açan Teâlî-i İslâm Cemiyeti özellikle Milli Mücadele'nin ilk yıllarında Anadolu hareketi aleyhindeki faaliyetlerini sürdürdü. Yayınladığı bildirimlerle de halkın kafasını karıştırdı. Ek: III'de sunduğumuz bildiri de bunlardan birisidir. Bu bildiri incelendiğinde, Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nin Milli Mücadele'ye ne kadar çok düşman olduğu anlaşılacaktır⁴².

38 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1949, s.220-224, ayrıca bkz., Feridun Kandemir "Boğazlıyan Kaymakamı Nasıl Asıldı, *Tarih Hazinesi*, Yıl: I, Sayı: 12 (Temmuz 1951) s.575-577.

39 Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: II, İstanbul 1986, s.389.

40 Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi K1: 86, D: 144 (318) Fh: 240.

41 Isparta, İskilip, Kastamonu, Çal, Manisa, Eskişehir, Bursa, Çorum, Ödemiş, Konya, Uşak, Merzifon, Çankırı, Yenişehir, Karahisar-ı Sahip, Kütahya ve Bolu. Bu arada Tekirdağ'da Şubesi bulunan Teâlî-i İslâm Cemiyeti, asıl maksadını gerçekleştirmek için Muğla, Sungurlu, Boyabat, Bandırma, Kismastı, Düzce, Beyşehir, Sinop, Sivas, Kayseri, Amasya, Nevşehir, Bolvadin ve Maraş'ta şubeler açmak için faaliyetlerde bulunmuştur. (Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 10 (Kasım 1987), s.179.

42 Teâlî-i İslâm'ın bir diğer bildirisini için bkz., Zekai Güner - Orhan KABATAŞ, *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basımı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara 1990, s. 223-227.

Bilindiği gibi Milli Mücadele'ye zarar veren olaylardan birisi de "İç ayaklanmalar"dır⁴³. Hiç kuşkusuz Anadolu'nun değişik yörelerinde başgösteren bu ayaklanmaların çeşitli nedenleri vardır. Biz burada bu nedenlere girmeyeceğiz. Ancak şu kadarını belirtelim ki, milli hareket aleyhindeki fetva ve bildiriler, ayaklanmaların birdenbire yayılmasında etkili olmuştur. Çeşitli araçlarla (postayla, Anadolu'ya geçen kimseler aracılığıyla, v.s.) hatta Yunan ve diğer İtilâf güçlerinin uçaklarıyla dağıtılan⁴⁴ fetva ve bildirilerle- özellikle Teâlî-i İslam Cemiyeti'nin bildirileriyle- aldatılan halk yer yer vatan kurtarıcılarının önüne dikilmişti. Öyle ki, bu tehlikeli isyan hareketleri Ankara'nın yakınlıklarına kadar sirayet etmişti⁴⁵.

Türk ordularının İzmir'i kurtarıp, İstanbul'a yönelmesi üzerine de Padişah Vahdettin'den Sadrazamlık isteyen Mustafa Sabri, Müslüman ve Ermenilerden oluşacak bir ordu kurarak, Türk Ordusuna karşı savaşmak arzusunda bulunmuştur. Ancak bu amacını gerçekleştirememiştir⁴⁶.

Mustafa Sabri, daha önce de değinildiği gibi, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması üzerine ailesiyle (oğlu, iki kızı ve damatları) İstanbul'dan ayrılarak Yunanistan'ın Gümilcine kentine gitmiştir.

43 Bu konuda bkz., *Türk İstiklal Harbi*, Cilt: VI, (İç Ayaklanmalar 1919-1921, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara 1964.

44 Kazım karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2. Baskı İstanbul 1969, s.635. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek adam Mustafa Kemal*, İstanbul 1969, Cilt: II, s. 295-302; Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletlin Doğuşu*, çev. Necdet Sander, 8. Baskı İstanbul 1981, s.335.

45 Mustafa Kemal Paşa "Nutuk"nda şöyle anlatmaktadır:

"Bandırma, Gönen, Susurluk, Kimastı, Karacabey, Biga dolaylarında İzmir, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında; Bozkrı'da: Konya, Iğın, Kadınhanı, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar dolaylarında; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında; İmranlı, Refahiye, Zaru, Hafik ve Viranşehir dolaylarında alevlenen karışıklık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve bağnazlık dumanları bütün vatan göklerini yoğun karanlık içinde bırakıyordu. İsyan dalgaları, Ankara'da karargahımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargahımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan kudurmuşcasına kasıplar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun, İzmir'den sonra, yeniden önemli bölgeleri de, Yunan ordusunun taarruzlarıyla çığnınmeye başlandı". (M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Bugünkü dille yayına hazırlayan Prof.Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu Yayını, Cilt: II, s.303).

46 İnal, a.g.e, Cilt: 4, S.2065, 2071, A. Altunsu, a.g.e., s.258; A. Akbulut, agm, s.32.

C. Mustafa Sabri'nin Türk Devrimleri Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Sabri, Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra da - daha önce değindiğimiz - olumsuz tutum ve davranışlarını sürdürmüştür. Yeni kurulan Türk devletini ve rejimini eleştirmiştir. Bu arada Cumhuriyet sonrası gerçekleştirilen devrimlere de karşı çıkmıştır⁴⁷. Bilindiği gibi ulusal bağımsızlığın savaşa kazanılması yeterli değildi. Bağımsız yaşamak için Türkiye'nin uygar dünyadaki yerini alması gerekiyordu⁴⁸. Milli Mücadele ulusal bilinçlenme ve örgütlenmeyi başarmış ve 29 Ekim 1923'te de devletin siyasi sistemi belirlenmişti. Fakat bu yeterli değildi. Devlet kurumlarının, hukuk sisteminin, sosyal yapının da modernleşmesi gerekiyordu. Yüzyıllardır teokratik bir devlet yönetiminde ve tümnet olarak yaşamış, hâlâ feodal ilişkiler içinde yaşayan bir ülkenin tüm yapısının değiştirilmesi ancak inkılâp (Devrim) ile mümkün olabilirdi.

Bu gerçeği, 13 Ağustos 1923'te Meclis'in açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa şöyle açıklıyordu:

"Bugüne dek elde ettiğimiz başarı, bize ancak gelişme ve uygarlığa bir yol açmıştır... Bize ve bizden sonra gelenlere düşen görev, bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemektir."⁴⁹ Bu amaçla bir dizi devrim gerçekleştirildi: Saltanatın Kaldırılması, Cumhuriyet'in İlanı ve 1924 Anayasası'nın kabulü gibi öncü devrimlerle işe başlandı. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan kanunlarla devam edildi. Bu tarih, Türkiye Cumhuriyeti'ne can veren siyasal felsefenin ana dayanaklarından biri olan Laikliğin gerçekleşmesi bakımından da çok önemli bir gündür. Zira 429-430-431 sayılı kanunlarla, Şeriye ve Evkaf Bakanlığı kaldırılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş ve Hilâfet son bulmuştur. Başka bir ifadeyle Osman hanedanının ve bu hanedanın simgelediği monarşik sistemin dayandığı dini otorite ortadan kaldırıldı.

47 A. Akbulut, a.g.m., s.37.

48 İsmet Giritli, *Günümüzün Işığında Atatürk ve Atatürkçülük*, 2. baskı İstanbul 1990, s.49. Ayrıca bu konuda bkz., Abdurrahman Çaycı, "Atatürk'ün uygarlık Anlayışı" *Atatürk Konferansları VI*, 1963-1974, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1977, s.117-130.

49 T.Ateş, a.g.e, s.307.

Hilâfeti izleyerek dinî işlerle uğraşan tüm resmi kuruluşlar lağvedildi. Diyanet İşleri Başkanlığı oluşturulup, dinî hizmetler bu kuruluş aracılığı ile görülmeye başlandı. Öğretim birleştirilerek, okullar lâik birer öğretim kurumu olarak Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Din eğitimi, devlet denetimine sokuldu.

1925-1926 yıllarında da devrimler birbiri ardınca devam etti: Modern vergilendirme usulleri benimsendi. Bu arada uyuşukluk yuvası haline getirilen tekke ve zaviyeler kapatıldı. Aslında İslâm Dininde olmayan bu gibi şeylerin kaldırılması, öz müslümanlığa büyük bir hizmette oldu. Kamerî takvim yerini evrensel (Şemsi) takvime bıraktı. Metrik Sisteme geçildi. Şapka ve kıyafet yasası ile Osmanlı toplum özel yaşamını ve gelenekselliğini simgeleyen tüm başlık türleri (fes ve sarık gibi) ve elbiseler geliştirilerek modern bütün dünyadaki giysilere bıraktı.

1928 ile 1934 arasında bir hamle daha yapıldı: Evrensel rakamlar benimsendi. Daha kolay okunaklı olan harf devrimi yapıldı. 1930 yılında Türk kadınına belediye seçimlerine, 1934'de de genel seçimlere katılma ve milletvekili seçilme hakkı verildi. Bütün bunların yanısıra, 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu, Türk ulusuna çağdaş bir hukuk sistemi ve sosyal yaşam düzeni olanağı sundu. Örneğin, bu kanunla, kadın erkek arasında daha önce olmayan yasal eşitlik sağlandı. Kadınlar her iş kolunda ve mesleğe girebilme hakkına da kavuştular. Aile ve miras alanlarında kadının eşitsiz statüsüne son verildi: Erkeğin geleneksel ayrıcalıkları yeni cinsler arasında eşitliğe bıraktı. Medeni nikah uygulaması bu eşitliği pekiştirdi⁵⁰. Kısaca devrimler, "Türk toplumu siyasal, sosyal, ekonomik, töresel, kültürel, düşünsel tüm alanlarda eskiden koparıp çağdaş dünya yaşamına..." yöneltti⁵¹.

50 Bkz., Ahmet Mumcu- Ergün Özbudun-Turan Feyzioğlu-Yüksel Ülker-İ. Agah Çubukçu Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, Ankara, 1986, s.3-280; Ahmet Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, 4. baskı, Ankara 1976, s.109 vd.; Hamza Eroğlu, Türk Devrim Tarihi, 5. baskı, Ankara 1977, s.175 vd.; Yücel Özkaya, Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi, Ankara 1991, s. 169-196; T.Ateş, a.g.e., 307-385.

51 Nejat Kaymaz, "Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği" Belleten, Cilt: 40, Sayı: 159, s. 616.

Ana hatlarıyla değindiğimiz bu devrimlerin amacı da bunların mimarı olan Mustafa Kemal Paşa tarafından şöyle belirtilmektedir:

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tümüyle çağdaş ve tüm anlam ve biçimiyle uygar bir sosyal topluluk biçimine dönüştürmektir.."⁵².

Özetle devrimlerin amacı, Atatürk'ün kullandığı biçimiyle "Muasır Medeniyet (Çağdaş Uygarlık) seviyesine" çıkmadır. Bunun için yapılmıştır.

İşte Mustafa Sabri'nin karşı çıktığı devrimler bunlardır. Başka bir ifadeyle Mustafa Sabri, Türk ulusunun, refah ve huzur içinde modern - çağdaş ülkeler insanı gibi yaşamasını çok görmektedir. Ona göre, Türk devrimlerinin arkasında İngilizler bulunmaktadır. Özellikle de "Halifelik" onların isteğiyle kaldırılmıştır. "İngilizlerin, İslam'ın ve Osmanlı Devleti'nin düşmanı olmalarına rağmen, Yeni Türkiye'nin dostu olmaları da bunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Türkiye'de yapılan devrimlerin gizli ve açık bir şekilde Batı taklitçiliği olduğunu da ileri sürmektedir. Yeni Türkiye'nin din ile siyaseti birbirinden ayırarak da Batıyı taklit ettiğini ve dinsiz bir cumhuriyet olduğunu, halbuki din ile siyasetin ayrılamayacağını ileri süren Mustafa Sabri, bunlar birbirinden ayrılınca devlet irtidat (dinsizlik) etmiş olur. Devlet irtidat edince de millet de irtidat etmiş olur"⁵³.

Mustafa Sabri, bu olumsuz tutumunu şapka konusunda da sergilenmiştir. 1910 yılında Bevanü'l-hak gazetesinde yazdığı "Fes ve Kalpak" adlı makalesinde; "Fesi kaldırıp, kalpak giymeye başlarsak, bu durum fes fabrikalarının kapanmasına sebep olacaktır"⁵⁴ diyen Mustafa Sabri, İstanbul'da 1922 yılında yayımlanan daha sonra da sadeleştirilen (1977 yılında sadeleştirilmiştir). Dini Mücedditler adlı ese-

52 T. Ateş, a.g.e., 307-308; Giritli, a.g.e., s.44.

53 A. Akbulut, a.g.m., s.38. Ayrıca bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa Sabri, Mevkufu'l Akl ve'l-Alim min Rabbi'l Alemîn ve İbadihî'l-Murselîn, Kahire 1950, Cilt: I, s.23-297.

54 Beyanü'l-hak Gazetesi, Sayı: VII, 21 Şevval 1326.

rinde ise şapka giyilmesini "hem dinî hem de millî küfür" ⁵⁵ olarak değerlendirmektedir.

Mustafa Sabri'nin devrimlere karşı çıkmasının bir diğer nedeni de Türk kadınına tanınan haklardır. Ona göre, "kadına geçim hürriyeti vermek, erkeklerin kadınları himayelerinden atmaları sonucunu doğuracağı için kadınların zararına olacaktır. Ayrıca, kadınları erkekleştirmek, evlilik hayatını da buhrana sevkedeceğinden toplumun geleceğini ipotek altına almış olacaktır"⁵⁶. Bu arada kadınların örtünmelerinin Kur'anî bir emir olduğunu belirten Mustafa Sabri⁵⁷, "çok eşliliğin yasaklanmasının İslâm ülkelerinde zinanın yapılmasına sebep olacağını, çünkü erkeklerin gizli dostlar tutacaklarını iddia" etmektedir⁵⁸.

Öte yandan Mustafa Sabri'nin Harf İnkılabına karşı çıkış nedenlerinden en önemlisi, "Türklerin Kur'an-ı Kerim ile münasebet ve muarefelerinin..." kesileceği endişesidir⁵⁹.

Aksine geçen süre içerisinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasında Kur'an-ı Kerim'i öğrenip okuyanların sayısı daha da artmıştır. Bu bakımdan Mustafa Sabri, Türk Devrimlerinin gerçek manasını ve önemini kavrayamamıştır. Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını dinsizlik olarak değerlendirmiştir. Bu konuda Türkiye'deki hükümetin dinsiz olduğunu, bu hükümeti tasvip eden halkın da "küfre rıza küfür" kurahınca kafir (müslüman olmayan kişi) olduğunu söyleyecek kadar ileri gidebilmiştir⁶⁰. Kısaca Mustafa Sabri, yapılanın, "dünya müesseseleri ve münasebetleri onlarla karışıp kaynaşmış olan dinden sıyrıma ve kurtarma" çabası olduğunu farkedememiştir⁶¹.

55 Mustafa Sabri, *Dini Mücedditler*, s.215.

56 A. Akbulut, *a.g.m.*, s.38.

57 Mustafa Sabri, *Meselerler*, Sadeleştiren; Osman Nuri Gürsoy, İstanbul, 1978, s.182.

58 A. Akbulut, *a.g.m.*, s.38.

59 Kadir Mısıroğlu, *İslam Yazısına Dair*, 2. baskı İstanbul, 1993, s.14.

60 A. Akbulut, *a.g.m.*, gös. yer.

61 İsmet Giritli, "Atatürk Cumhuriyeti'nin laiklik İlkesi" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 4 (Kasım 198), s.57.

SONUÇ

Buraya kadar yapılan açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi Mustafa Sabri, Milli Mücadele aleyhinde faaliyette bulunmuş, ulusal bağımsızlığın kazanılmasından sonra da bu olumsuz tutumunu sürdürmüş bir din adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Akbulut'un da tesbit ettiği gibi "Sevr Antlaşması'nı imzalamış bir hükümetin üyesi olarak onun Yeni Türkiye hakkında en azından susmasını beklerdik. Bir Türk âliminin, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milletini irtidatlıkla (dinsizlikle) suçlamasının, diğer müslüman milletlerinin bize karşı olumsuz tavır takınmalarına katkısı olmuştur. Bugün dahi, Mustafa Sabri'nin bizim hakkımızdaki kanaatini paylaşan bir çok İslam ülkesi ve milleti vardır... O, Türkiye Devleti'ne öyle kin duymaktadır ki, Yunanlılar İzmir'e çıkmakla memleketin bir kısmının yabancı sultasına girdiğini, İnkılaplardan sonra ise, Türkiye'nin her yanının yabancı istilasına uğradığını dahi iddia etmiştir"⁶³. Hatta, Türk Devrimlerini destekleyen Mısırlıların kendisini daha çok üzdüğünü dahi ifade etmekten geri durmamıştır⁶⁴.

Tarih boyunca toplumlarda kurulu düzenleri korumak isteyenler olmuştur. Tarihimizde "Genç Osman'a, Üçüncü Selim'e, Sultan Mahmut'a karşı çıkanlar, yani kurulu düzen yandaşlarının uzantıları önce Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında, sonra da yapılan devrimler sırasında Atatürk'e karşı çıkmıştır"⁶⁵. İşte Mustafa Sabri bunlardan birisidir.

Belirtilen tutum ve davranışları nedeniyle Mustafa Sabri, Yunanistan'da bulunduğu sırada Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin 1 Haziran 1924 tarihli kararıyla, "Yüzellilikler" arasına dahil edilerek, ülkeye girişi yasaklanmıştır⁶⁶. Ancak 1938 yılında affedilmesine rağmen, Türkiye'ye dönmemiştir⁶⁷. Daha önce de değinildiği gibi, 12 Mart 1954 tarihinde Kahire'de ölmüştür.

63 A. Akbulut, a.g.m., s.38.

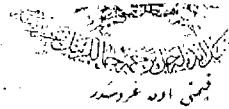
64 A. Akbulut, a.g.m., s.37.

65 Toktamış Ateş, *Bilmek ve Bilmemek*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989, s.143.

66 Mustafa Sabri, "Yüzellilikler" listesinde Kuvva-yı İnzibatiye'ye dahil kabine üyeleri başlıklı bölümünün dokuzuncu sırasındadır. Mustafa Sabri'nin oğlu İbrahim Sabri ise, aynı listenin yüzonüçüncü sırasında kaydedilmiştir (İlhami Soysal, *Yüzellilikler*, İstanbul 1985, s.14).

67 A. Altınsu, a.g.e., s.258.

EK: I

بنی آدم غرضه

سختن دولت عدالت اصل ترجمه اصول دین است و توفیق شریعت وسیله است که مستقیماً خداوند را در بندگی و محبت خود بخشد و هر کس که در این راه کمال حاصل کند...

جواب

بسم الله الرحمن الرحیم... این کتاب از کتب معتبره است که در بیان اصول دین و فروع شریعت بسیار جامع و مفید است...

کتابی است که در بیان اصول دین و فروع شریعت بسیار جامع و مفید است...

این کتاب یکی از کتب معتبره است که در بیان اصول دین و فروع شریعت بسیار جامع و مفید است...

کتابی است که در بیان اصول دین و فروع شریعت بسیار جامع و مفید است...

فردی که در این کتاب آمده است و او در بیان اصول دین و فروع شریعت بسیار جامع و مفید است...

کتابی است که در بیان اصول دین و فروع شریعت بسیار جامع و مفید است...

او چیزی که در این کتاب آمده است و او در بیان اصول دین و فروع شریعت بسیار جامع و مفید است...

کتابی است که در بیان اصول دین و فروع شریعت بسیار جامع و مفید است...

بنی آدم غرضه... این کتاب از کتب معتبره است که در بیان اصول دین و فروع شریعت بسیار جامع و مفید است...

کتابی است که در بیان اصول دین و فروع شریعت بسیار جامع و مفید است...

Handwritten signature and stamp of the author.

EK. II

مقام معصومین
۱۳۲۹

مقام معصومین
۱۳۲۹

مقام معصومین
۱۳۲۹

مدد و عهت بدهد در برزخ و کبر

توفیق و بصورت نسبی معصومین از آید. در این فرضیه بار سه مرتبه آورده شد و معصومین را با سزا
عقوبت و عفو و عفو اولی شریفی است و اولی سید مرتضی است و در این فرضیه بار سه مرتبه آورده شد و معصومین را با سزا
عقوبت و عفو و عفو اولی شریفی است و اولی سید مرتضی است و در این فرضیه بار سه مرتبه آورده شد و معصومین را با سزا
عقوبت و عفو و عفو اولی شریفی است و اولی سید مرتضی است و در این فرضیه بار سه مرتبه آورده شد و معصومین را با سزا
عقوبت و عفو و عفو اولی شریفی است و اولی سید مرتضی است و در این فرضیه بار سه مرتبه آورده شد و معصومین را با سزا

استاندارد ملی

واری

۱۳۲۹

Istanbul Muhafızlığı'nın Meşihat Makamı'na hitaben gönderdiği 23 Temmuz
1329/1913 tarihli yazısı.

EK:III**TEÂLÎ-İ İSLÂM CEMİYETİ'NİN BİRİNCİ****BEYANNAMESİ****ANADOLU'**

nun muhterem ve masum ahâlisi!

TEÂLÎ-İ İSLÂM

Cemiyetinin işbu beyannamesini nazar-ı dikkat ve ehemmiyetle okuyunuz!

Ey Anadolu'nun masum ve mazlum ahâlisi!

Birzamanlar ne kadar şen ve bahtiyar idiniz. Hemen hepiniz çoğunuz ve çocuğunuzun yanında, tarlalarınızın, bağlarınızın başı ucunda, çiftinizle, çubuğunuzla uğraşp vaktinizi hoş geçirmeye çalışır idiniz. Bir müddetten beri size ne oldu? Niçin öyle boynunuz bükük tıpkı bir yetim gibi mahzun duruyorsunuz? Hakkınız var. Çünkü kiminiz yerinizden yurdunuzdan mal ü menalinizden, kiminiz, çoğunuzdan çocuğunuzdan oldunuz. Vaktiyle gürül gürül tüten ocaklarınız şimdi söndü ve her akşam tarladan gelirken keyifli keyifli türkü söyleyen babalarınız ve yavrularınız şimdi öldü. Acaba şu halin neden ileri geldiğini biliyor musunuz; şüphesiz ki bazılarınız bilir fakat içinizde bilmeyenler de bulunur. Bunun için cümlemizin yani aziz milletimizin ve mukaddes vatanımızın bir vakitten beri başına gelen belâların ve tâunden beter olan âfetlerin esbâbını size biraz anlatalım:

Oniki sene evvel "İttihâd ve Terakki" namıyla memleketimizde bir bid'at çıktı. Selânik dönmeleriyle aslî nesli, mezhep ve meşrebi belirsiz ecnâsı muhtelif türedilerden mürekkep olan bu cemiyet; istibdâdı kaldıracğız, meşrutiyet ve hürriyet getireceğiz, hükümet ahâliye zulmetmeyecek, halk rahat edecek, devletlerin yanında kad-

rimiz, itibârımız yükselecek diye bizi aldattılar. O zamanki padişahımız Sultan Hamid'i de aldattılar. Padişah ile millet baba evlât gibi birbirine ısınacak, yaklacak dediler. Arası çok geçmedi, iptida padişahı aldattıkları meydana çıktı. Bir "Otuzbir Mart" desisesiyle Sultan Hamid'i bîgayrihak tahtından indirdiler ve sarayını Bulgar eşkiyasıyla birlikte yağma ettiler. Hatta bu eşkiya ile beraber harem-i hümayûna kadar girerek oradaki muhadderât-ı muhteremenin üstünü başını aradılar, ziynetlerini soydular. Otuz bu kadar sene makam-ı hilâfet ve saltanatıta bulunmuş bir padişah-ı zîşânın kendine ve ailesine karşı reva gördükleri o hakaret bu denilerin nasıl cibiliyetsiz ve hayasız bir eşkiya çetesi olduklarını göstermişti; padişaha yaptıkları muameleden milletin başına neler getireceklerini anlamak güç bir şey değildi. Fakat biz o zaman anlayamadık, Cenâb-ı Hak basiretimizi bağlamıştı. Yine "Otuzbir Mart" hadisesini bahane ederek Selânik'ten İstanbul'a gelen düzme Haraket Ordusu yani İttihâd çetesi Pây-i taht'taki asker neferlerini zavallı vatan kuzularını din hâdimleri olan talebe-i ulûmu, ulemayı sokak ortalarında süngülemişler ve birçok mazlumları darağacına asmışlar ve Fatih câmiî şerifine kurşun yağdırmışlardır. O vakalardan da bu heriflerin maksat ve mahiyetlerini anlamak lâzım gelirdi. Fakat yine anlayamadık. O günden sonra bu eşkiya Devlet-i Osmaniye'nin idaresini ellerine aldılar. Elleriine geçirdikleri devlet ve saltanat-ı Osmaniyye'nin hududu Bağdat, Basra, Hicaz, Şam, Halep, Diyarbekir, Musul, Yemen, Erzurum, İzmir, Bosna, Arnavutluk, Edirne, Trablusgarp, Rumeli gibi büyük vilâyetleri ve ülkeleri câmi idi. Sonra gaflet ve cehaletleri yüzünden iptida Trablusgarp gibi milyonlarca İslâm memleketini elden çıkardılar. Biraz sonra Arnavutluk'taki din kardeşlerimize de fena muamele ederek Rumeli'nin kalesi mesâbesinde olan o yerleri karıştırdılar, ateşe verdiler. Bu yüzden kendilerinin de mevkii sarsıldı. Arnavutların gayreti ile ve İstanbul'da çalışan mücahit ve muhaliflerin muâvenetiyle İttihâçılar devrildi. Gazi Muhtar Paşa ve Kâmil Paşa hey'etleri hükûmete geçti. Fakat İttihâçılar el altından çalıştılar. Balkan Harbi'ni ihdâs ettiler ve Kâmil Paşa hükûmetini küçük düşürmek için bu muharebede Osmanlı ordusunun içine girerek Allahtan korkmadan ve vatana acımadan bin

türlü yalan dolan, hile ve desiselerle İslâm askerlerinin bozulması için çalıştılar. Daha sonra apaçık eşkiya gibi Bâb-ı Âli'yi bastılar. Harbiye nazırı Nâzım Paşa'yı sâir bigünah devlet memurlarını öldürdüler. Ve tekrar hükûmete geçerek eski zulüm ve şiddetlerini kat kat ziyadesiyle tekrara başladılar. Mahmut Şevket Paşa hadisesi vesilesiyle yine darağaçlarını kurdular. Damad-ı Şehriyari Salih Paşa merhum ile beraber sürü sürü insanları astılar. Vapurlar dolusu binlerce halkı Sinob'a sürdüler. Sözde hürriyet verilen ahâlinin ve efrâd-ı milletin ağızlarını kapadılar, kilitlediler. İstediklerini yaptılar ve bir kelime itiraz edeni boğdular, susturdular. Yapılan mebûsân intihâblarında sopayla silâhla halkı tehdit ederek ve bazı yerlerde adam öldürerek milletin reyini cebren istediklerine verdirdiler, bu suretle intihâb olunan mebuslar da milletin hukukunu müdâfaa edecek yerde, İttihâtcıların dalkavukluğunu yaptılar, hak ve hakikati ketmettiler, millete söylemediler. Eğer millet, bu gibi intihâb esnalarında biraz daha gayrete gelerek İttihâtcılara karşı mücadele eden muhaliflerle elele verip de bu zorbaları vaktiyle başından defetmiş olsaydı bugünkü felâketlere maruz olmayacaktı. Mateessüf öyle zamanlarda yalnız muhalifler çalıştı. İttihâtcıların cebir ve cevrine göğüs gerdi, fakat millettten hakkıyla yardım göremeyen o bir avuç erbâb-ı hamîyyet ve muhalefet ordusunun bir kısım zâbitânına istinâd eden İttihâtcılarla başa çıkamadı; kahroldu, perişan oldu ve zavallılar vaktiyle İttihâtcıların ne kadar muzır ve muhlik bir mahlûk olduğunu anlamak üzere her türlü belâlara maruz olurken beri tarafta milletin ekseriyeti seyirci gibi duruyor ve güya; bize dokunmayan yılan bin sene yaşasın der gibi aldırılmıyordu. Harb-i Umûmî ihdâs olunup da harb ve açlık sebebiyle her evden bir ölü çıkmağa başladığı gün millet ve memleket vaktiyle İttihâtcılarla çarpışan mücahitlere yardım etmemesini cezasını reyelayın müşahade etti, fakat iş işten geçmişti.

Filhakika İttihât ve Terakki'nin kıpkızıl cahil ve kanlı elleriyle, bütün dünya için bir tehlike olan o Harb-i Umûmiyye istemeye istemeye sürüklendiğimiz zaman, millet ve memleketimiz için kıyamet kopmuştu. Bu muharebeye karışmayıp uzakta durmak eslem ve elzem iken Almanların teşviki ve Enver ve Talât gibi çılgınların delâtiyle

kendimizi öyle bir tehlike-i uzmâya ilka ettik; bütün dünya ve bütün âlem-i İslâm bizi ayıpladı, artık bizim işimiz daha o gün bitmişti. Koskoca saltanat-ı Osmaniyye beş on serserinin keyif ve arzusuna feda edilmişti. Artık hudutta ve muhtelif cephelerde milyonlarca evlâd-ı vatan su yerine kırılıyordu. Halbuki bu kadar fedakârlığa rağmen İngiliz ve Fransız gibi muazzam ve muntazam devletlere karşı bu muharebede katiyen bizim için kazanmak ihtimâli yoktu. Bir taraftan da meydan-ı harblerdeki zayıyatımız kadar ve belki daha fazla olarak ahâli açlıktan ve sefaletten zayiât veriyordu. Efrâd-ı millet bu hal-i felâket ve sefalette kıvranırken, biçare Anadolu yavruları anababa kuzuları kızgın çöllerde ve karlı dağlarda mihnet ve meşakkat altında aç ve susuz can verirken İttihâçılar İstanbul'da ve tehlikeden uzak yerlerde zevk-ü sefa ile vakit geçiriyor, istediği gibi yiyor, içiyor, yüz milyonlarca lira borca soktuğu hazine-i milletten, beytümâl-i müs- limandan, nafaka-i masuminden para alıyor, zengin olmaya çalışıyor ve milletin hali pür-melâliyle adeta istihzâ ediyordu.

Çünkü bu herifler, bu hinoğluhinler memleketin başına kendi eleriyle getirdikleri her belâda, her muharebede âlemi ölüme teşvik etmek, halkı kırdırarak kendi canlarını beslemek ve evvelkinden daha zinde ve kuvvetli bir mevcudiyetle muharebenin sonuna çıkmak usulünü pek iyi biliyorlardı. Muharebe olur, harbi kendisi çıkarmayan her sınıf halk zayıâta uğrar, cidden azalır; fakat İttihâçılar sanki eskisinden fazla çoğalır. Bu hal gözbağcı ittihâçılara mahsus bir sınırdır. Harb-i Umûmî'den evveli İttihâçılarla sonrakiler arasında bir mukayese yaparsanız bu dakika vakıf olursunuz. Bu sır ve sihrin miftâhını da, arzettiğimiz vechile başkalarını harbe ve ölüme sevk ederek kendileri geride yaygara ile vakit geçirmek ve tehlikeden kendilerine iltica ederek kul köle yazılanların adediyle kendi mevcutlarının adedini artırmak usulünü maharetle idâre etmelerinde aramalıdır. Nitekim bu defa da Anadolu'da Mustafa Kemal ve Kuvâ-yı Milliyye maskaraları Yunan askerlerinin önünden nâmerdâne bir surette kaçarken, zavallı saf ve gafil ahâlî ve askerden cem' ettikleri kuvvetleri düşmanla harbe tutuşturarak ve "siz mevkiinizde sebât edin, biz şu taraftan onların arkasını çevireceğiz" tarzında yalanlar ve hilelerle

savuşup kaçarak zavallı neferlerimizi ve ahâlimizi boşuboşuna kırdırmak usulünü takip ediyorlar. Biçare millet! bu yankesicilerin hilelerini, desiselerini hâlâ tamamen anlayamamıştır. Yazık, bin kere yazık ki gerek harp içinde ve gerek mütârekeden sonra memleket bunların fitne ve fesâdı uğruna milyonlarca evlâdını telef ediyor da Talât, Enver, Cemal, Mustafa Kemal vesâire gibi beş on şakînin vücudunu ortadan kaldırmak için icap eden küçük fedakârlığı göze alıramayarak memleketi ve kendilerini ebedi tehlikeden kurtarmak ve selâmete çıkarmak tarikini idrâk edemedi ve hâlâ da edemiyor! Millet Meşrutiyeti kabul ettiği zaman bunun ahkâmını ve Kânun-ı Esâsi'sini kendi muhafaza edecek ve hukukunu zorbalara ve yalancılara, dolandırıcılara kaptırmamak üzere kendisi olanca kuvvetiyle ve bütün azim ve dikkatiyle çalışacaktı: uyumayacak ve yaldızlı sözlere aldanmayacak, mazarrat ve menfaatini bihakkın takdir edecekti.

Halbuki millet hâlâ aldanyor, aldatılıyor, lüzumsuz yere girdiği ve mağlubiyetle çıktığı bir muharebenin ferdasında da aklını başına toplayamıyor! Kendisini hâlâ aldatmağa çalışan heriflere niçin diyemiyor ki: "Ey haînler, Ey Allahtan korkmayan ve peygamberden haya etmeyen mahlûklar, muharebe ettiniz, başımızı bin türlü belâlara soktunuz, mağlup oldunuz, bizi de o yolda mahv ve perişan ettiniz, devletlere karşı mağlûp olduk" dediniz mütâreke imzaladınız, silâhlarımızı, boğazlarımızı, Pây-i tahtımızı teslim ettiniz. Şimdi neye tekrar gücünüz yetmediğini ikrar ve imza ettiğiniz devletleri yeniden kızdırarak üzerimize husumet ve gazaplarını davet etmekten ve istilâ olunmayan bakiye-i memleketimizi de istilâ ettirmekten başka bir faidesi olmayacak surette mecnunane hareketlere kalkışıyor ve bizi de eskisi gibi boşuboşuna kırdırıyorsunuz?!

İngilizleri kızdırdınız, üzerimize Yunanlıları musallat ettiler. Harbde mağlup olduktan sonra uslu oturmak ve mağlubiyetin netâyicine katlanarak telâfisini sabr ü sükûn ve akl ü tedbir dâiresinde izâle etmekten başka çare var mıdır? Yunanlılarla harbe tutuşuyor, sonra da bir taraftan kaçıyor ve bir taraftan şöyle mukavemet ettik, böyle zayiât verdik gibi yalanlarla halkı iğfâle çalışıyorsunuz! Düşünmüyorsunuz

ki Yunanlılara fazla zayıât verdirmek bile bundan sonra bizim için hayırlı ve menfaatli bir şey olmaz: hudânegerde sizin yalanlarınızı şahit tutarak işgal ettiği memleketimizde; "bu kadar kan döktüm ve şöyle fedakârlık ettim, böyle emek çektim" diyerek hakk-ı feth davasına kalkar! Hem sizler ey yalancı ve deni şakîler! Kendi milletimize karşı ecnebi milletlerden hiçbirinin yapmadığı şekavet ve şenâatleri irtikâp edip dururken milleti, eşrâfı memleketi, ulemâyı asıp keserek mallarını yağma ederken kendinize ne hakla, ne yüzle, ne utanmazlıkla Kuvâ-yı Milliye namını veriyorsunuz? Milleti öldürerek, mahvederek hukuk-ı milleti müdâfaa edeceksiniz öyle mi? Utanmaz hâinler, artık yetişir, yakamızı bırakın: Cenâb-ı Hakk'ın gazap ve lâneti sizin üzerine olsun!"

Şimdi sulh imzalandı Kuvâ-yı Milliye belâsının tevlit ettiği mecburiyetle galip devletlere karşı yeniden taahhüt altına girdik. Devletler şimdi bize: "Eğer Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye isyânını devam ettirir ve bastıramazsanız İstanbul'u da elinizden alacağız" diyorlar. Kuvâ-yı Milliye eşkiyası ise İstanbul'u da elimizden çıkarmak ve memlekete son hizmet şeklinde son ihânetlerini de yapmak için çalışıyorlar.

Ey Anadolu'nun mazlum ve muhterem ahâlisi!

İyi biliniz ve emin olunuz ki bu hal böyle devam edemez ve memleketin her sancağına ve her bucağına sarmış olan bu ateş-i vahşet ve şekâvet böyle sürüp gidemez! vaktimiz pek daraldı; ve bu âsilerin, bağılerin, şekâvetlerinden, cinayetlerinden halk bunaldı kaldı. Eğer bu ateşi kendi kendimize söndüremeyecek ve Anadolu'da âsâyışı temin ile biçare vatandaşlarımıza refah ve huzur vermeyecek olur isek galip devletler tarafından bildirildiği vechile Pây-i tahtımızdan, sevgili İstanbul'umuzdan mahrum edileceğimiz gibi Anadolu'nun da ecnebler tarafından istilâ olunacağı şüphesizdir. Binâenaleyh bu bağileri, bu âsileri mümkün olduğu kadar az zaman zarfında tedip ve tenkil etmek cümlemiz için bir farizedir. Bâlâda münderiç resmî ve kat'î vesikalardan anlayacağınız vechile İstanbul ahâlisi ve hükümet-i mekeziyye nasıl vahim ve elim dakikalar yaşamakta olduğumuzu nazar-ı

dikkate alarak kemâl-i azm-ü ciddiyetle lâzım gelen tedâbire tevessül etmiş olduğunu size bildiririz; ve haber aldığımızı göre halife-i zîşânımız ve sevgili hakanımız efendimiz hazretlerinin de âsileri tedip etmek ve sizin rahatınızı ve saâdetinizi temin eylemek için cem' edilecek kuvvetin başında olarak bizzat oralara geleceklerini sizlere tebşir ederiz. Hazır olunuz! ve hâinlerden, bu cânilerden vatani kurtarmak için size düşen vazifeyi ifâda kusur etmeyiniz.

Ey kahraman askerler!

Harb senelerinde sizi cephe cephe sürükleyen ve aç susuz sürdüren ve din kardeşlerinizin, hemşehrilerinizin beyhude yere ölmelerine sebebiyet veren birkaç kişi arasında Mustafa Kemal, Ali Fuat, Bekir Sami gibi zâlimler de var idi! İşte bu hâinlerin harb cephesi haricinde kalmış olan efrâd-ı alinize kanlı elleriyle ne kadar fecâyii irtikâb etmiş olduklarını harbden avdetinizi müteakib gördüğünüz! Bugün yine o şâkiler, bağilerdir ki elleri birtakım yetimlerin, dul kadınların kanlarına mülamma olduğu halde kalbgâhınıza sokularak sizi mahvetmek ve evlâd u iyâlinizi yetim ve dul bırakmak ve servet ve saâdetinizi külliyyen çalmak için şeytanın dahi hatırına gelmeyen hiyle ve desâisi irtikâb ediyorlar. Siz bu zâlimleri cinayetlerine daha ne kadar göz yumacaksınız? Elinize aldığımız fetvâ-i şerif ki Allahın emridir, okuduğunuz hatt-ı münif ki halifemizin, padişahımızın bir fermânıdır, siz Allahın emrine halifenin fermânına ittibâen bu cânileri, bu katil canavarları daha ziyade yaşatmamakla memur ve mükellesiniz. Şu alçaklar ve hempâları bu cinayetleri hep sizin sayenizde yapıyor; bunları vücudlarını külliyyen dünyadan kaldırmak beşeriyet için, müslümanlık için bir farz olmuştur.

Memleketin başına bu kadar felâket getirmiş olan bu hâinler daha yaşatılacak mı? Siz daha ne kadar böyle gafletle bunların gayri meşrû emirlerine ittiba edeceksiniz? Korkuyoruz ki sizin bu aklınız, bu gafletiniz körtükörüne hâinlere itâatiniz daha pek çok mescitlerimizi ve mâbetlerimizi harab eyleyecektir!

Askerler! Bu kadar uyuduğunuz artık yeter, bu zâlimlere âlet olduğunuz artık kifayet eyler!

Padişahımız halifemiz efendimiz hazretlerinin merhamet ve şekat kuağı size ağılmıştır. Hepiniz koşunuz, geliniz dđnya ve ahiret saâdetini ihrâz ediniz: İşte size ihtar eyliyoruz. Allahını, peygamberini ve padişahını seven bu tarafa gelsin!

(Milli Mđcadele Dđnemi Beyannameleri ve Basını, (Hazırlayanlar) Zekâi Gđner- Orhan Kabataş, Atatđrk Kđltđr, Dil ve Tarih Yđksek Kurumu Atatđrk Merkezi Yayını Sayı: 38, Ankara, 1990, s. 218-223).